

Berzsenyi Dániel prózai műveinek és levelezésének kritikai kiadásáról

Berzsenyi prózai műveinek kiadásáról szólva mindenekelőtt a vállalkozás közvetlen előzményeire kell kitérnem. E kötet munkálatai immár több mint harminc éve folynak: eredetileg *Merényi Oszkár* – aki a költeményeket tartalmazó kötet szerkesztője is volt – dolgozott a prózai művek sajtó alá rendezésén, s már a lektorálás fázisáig jutott munkájában, amikor váratlanul elhunyt. Ezután a mű korábbi lektora, *Csetri Lajos* lett a készülő kiadvány új szerkesztője. Csetri elődjének nyomdokain látott hozzá a munkához, azonban menet közben nem csupán a kiadáshoz szükséges kisebb változtatásokat hajtotta végre a készen kapott kézíraton, hanem a jegyzetek egy részét igen nagy mértékben át is alakította. Nem tudható, hogy ha Csetri befejezhette volna munkáját, a keze alól kikerülő kötet mennyire tükrözte volna még az első szerkesztő koncepcióját, illetve mennyire lett volna független attól: 2001-ben bekövetkezett haláláig a jegyzetek mintegy harmadát dolgozta át.¹

Ezen előzmények után nekem jutott a megtisztelő megbízás, hogy felvegyem a kritikai kiadás elejtett fonálát. Feladatom első megközelítésben a Merényi–Csetri-féle kézíratos anyag aktualizáló kiegészítése és kiadása lett volna, azonban hamarosan világossá vált számomra, hogy alapjaiban kell az egész kiadást újragondolni. Ennek több oka is van: az első, nyilvánvaló ok, hogy az elmúlt évtizedek szakirodalmi fejleményeit be kell építeni a jegyzetanyagba, és ezek a saját kutatási eredményeimmel együtt már olyan sok változtatást, betoldást, esetleg átírást tennének indokoltá, ami teljesen megváltoztatná az eredeti apparátusok jellegét. A másik ok, ami miatt a munka újrakezdése mellett döntöttem, az, hogy másként gondolom el a kritikai kiadás funkcióját, mint ahogyan az Merényi – illetve az ő elképzeléseit nagy vonalakban átvevő Csetri – gyakorlatából kiviláglik.

Merényi a klasszikus szövegkritika eszményeinek jegyében – s ebben lényegében *Toldy Ferenc* 1864-es Berzsenyi-kiadásának eljárását² követte – arra törekedett, hogy helyreállítsa a szerző eredeti műveit a maguk tisztaságában,³ amint azt a *Prózai munkák* 1941-es kiadásának bevezetésében írja: „a meg-

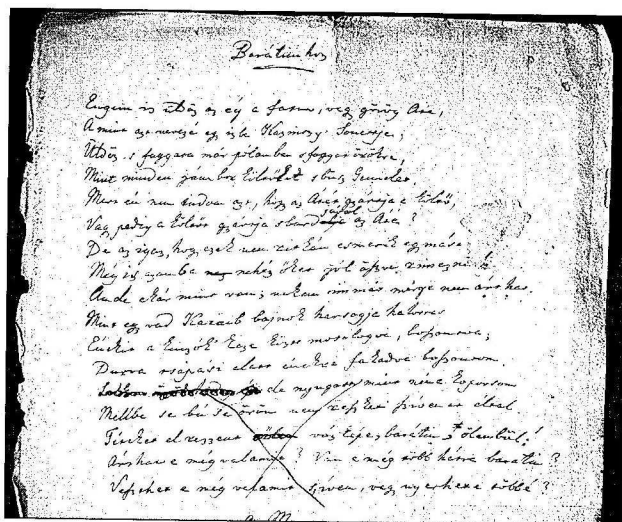
¹ A Berzsenyi kritikai kiadás Merényi Oszkár és Csetri Lajos által elkészített kézíratait jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszékén őrzik. A kéziratok a közeljövőben várhatóan közgyűjteménybe kerülnek.

² „[A] szöveg kritikájában fő és egyetlen elvem vala minden sort, sőt szót, úgy adnom, mint az Berzsenyi tollából folyt, vagy mikép ő azt [...] helyben hagyta. Ahol tehát több olvasás feküdt előttem, a későbbitől egy előbbihez nagy ok nélkül vissza nem tértem.” (Berzsenyi Berzsenyi Dániel munkái, újra átnézett kiadás, a költő örökösei megbízásából Toldy Ferencz által, Első kötet, Pest, Heckenast Gusztáv, 29.)

³ Erről lásd: Dávidházi Péter, A hatalom szétosztása: (Poszt)modernizáció a szövegkritikában, *Helikon* 1989/3–4., 328–343., itt: 328, 334.

tisztítás eszményi cél”.⁴ Ennek az eszménynek a jegyében egy eredeti művel szemben az a követelmény fogalmazódik meg, hogy bevégzett, lekerekített, a szerzőnek tulajdonítható és általa egy végső formában jóváhagyott vagy annak tekinthető legyen. A kritikai kiadás eredeti koncepciója szerint az eme ideálnak nem megfelelő Berzsenyi-szövegek, így prózafordítása, töredékesen fennmaradt írásai, jegyzetei és fogalmazványai nem válhattak főszöveggé, s a függelékbe vagy a jegyzetanyagba kerültek.

Szemben ezzel, a szerzői szándékot rekonstruálni igyekvő, az autorizáltság különféle fokozatait elkülönítő műközpontú felfogással az általam sajtó alá rendezett kiadás szöveggözpontú⁵ lesz, ami abban nyilvánul meg, hogy egyenrangúként kezeli a különféle prózai Berzsenyi-szövegeket, tekintet nélkül arra, hogy azoknak tulajdonítható-e szerzői jóváhagyás, eredeti műveknek tekinthetők-e, vagy egyáltalán műveknek tekinthetők-e. Az e felfogást követő elrendezés pontosabb képet ad a ránk maradt Berzsenyi-életmű arányairól, miközben tágabb teret enged a filológiának, hiszen kommentálható és jegyzetelhető főszöveggé tesz olyan szövegeket, amelyek máskülönben csak mellékesen kaptak volna helyet a kötetben: ilyenek például Berzsenyi német nyelvű esztétikákból készített kivonatai. Előny továbbá, hogy a fogalmazványok és a végleges változat egymás utáni közlésével (például a *Poétai harmonistika* esetében) bizonyos elemeiben rekonstruálhatóvá válik az alkotás folyamata is, genetikus kiadásról azonban nem beszélhetünk, mert az amúgy is csak töredékesen fennmaradt különböző változatok kronológiai egymásutánja bizonytalan.

A *Barátimhoz* című vers egyetlen fennmaradt kézírata (Petőfi Irodalmi Múzeum)

⁴ Berzsenyi Dániel prózai munkái, kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Merényi Oszkár, Kaposvár, 1941, 36.

⁵ Mű és szöveg ellentétéről: Roland Barthes, A műtől a szöveg felé = Roland Barthes, A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások, Bp., Osiris, 1998, 67–74. (ford. Kovács Sándor)

A kritikai kiadás ily módon összeállított prózakötete számos újdonsággal szolgál majd: először jelenik meg Berzsenyi *Antirecenziójának* második változata, valamint jegyzetei és feljegyzései, köztük nyelvészeti jegyzeteinek teljes szövege, továbbá több művének fogalmazványa. Az új módszerű kiadás a prózai életművet jelentős részben ilyen, a bevezettség pecsétjét nélkülöző szövegek együtteseként fogja bemutatni. Ez a fajta prezentálás ráirányítja a figyelmet a művek létrejöttének folyamatára, és így óhatatlanul befolyásolja a filozófus-elméletíró Berzsenyiről alkotott elképzeléseinket is. Ezáltal a szakirodalomban sokáig doktriner tudóskodással vádolt Berzsenyi helyett egy olyan antidogmatikus bölcselő képe sejlik fel, akinek – önjellemzése szerint – „szüntelen izgó, és kalóz elméje” a gondolkodást elsősorban folyamatként éli meg, és menet közben alakítja ki, módosítja elképzeléseit. Egyúttal nyomon követhetővé válik Berzsenyi küszködése a kifejezéssel, a nyelvvel, amely egy sor új magyar esztétikai szakszó létrehozását eredményezte.

*

A Berzsenyi-levelezés szintén általam szerkesztett kritikai kiadása két területen fogja bővíteni a hozzáférhető szövegek körét: most először kerül sor Berzsenyi leveleinek teljes körű közlésére, valamint a hozzá írt levelek közreadására. Lehetőség nyílik a Berzsenyi-levelek néhány kötetben nem, vagy csak töredékesen kiadott darabjának pótlására, illetve megjelennek majd eddig csupán kéziratban hozzáférhető levélfogalmazványai (Kazinczyhoz, *Dukai Takács Judith*hoz).

A levelezéskiadás egyik fő problémáját a Berzsenyi és *Döbrentei Gábor* közötti levelezés megjelentetése jelenti. E leveleket először maga Döbrentei tette közzé az 1842-es életműkiadásban,⁶ s mivel az általa felhasznált kéziratok utóbb jórészt elvesztek, a későbbi kiadások az ottani formában reprodukálták őket. Berzsenyi levelei itt töredékesen szerepelnek, Döbrentei levelei pedig nemegyszer kétes hitelűek, mindennek oka pedig Döbrentei sajátos szerkesztési koncepciója volt, amelybe belepillanthatunk most, miután néhány általa megrövidített vagy kihagyott Berzsenyi-levél teljes szövege hozzáférhetővé vált. Döbrentei a Berzsenyi-kiadás sajtó alá rendezésekor saját nyelvművelői és irodalompolitikai céljait követte, s így niklai barátjával folytatott levelezésének megjelentetése is inkább saját önelbeszélésének tekinthető, mintsem szabályos szövegközlésnek.⁷ Döbrentei e levelek közreadásával elsősorban saját kiadói tevékenységét kívánta legitimálni, s ennek érdekében fontos volt neki, hogy egy szakadatlan és problémamentes baráti viszonyt dokumentáljon kettejük között. Mivel azonban a valóságban a levelezésük hosszú időn át – 1815 és 1828 között – szünetelt, Döbrentei erre az időszakra datálva több maga által írt, fiktív, nem

⁶ Berzsenyi Dániel' Összes Művei: Költelem 's folyóbeszéd, közrebocsátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor, harmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel, Buda, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval, 1842.

⁷ A kérdést Döbrentei egy másik levelezéskiadásának példáján vizsgálja: Hász-Fehér Katalin, *Levélirodalom és irodalomtörténet-írás*, It, 2003/1, 43–54., itt: 51.

misszilis levelet szőtt be. A Berzsényi-levelek közlésekor pedig a kihagyás és a stilisztikai átírás eszközeivel él, amivel célja Berzsényi személyének idealizálása lehetett, hiszen elhagyta Berzsényinek több, a korabeli irodalom- és művelődéspolitikai napi kérdéseiben tett állásfoglalását – még akkor is, ha azokban az ő pártját fogja –, illetve személyes megjegyzéseit, magánéletéről tett vallozásait. Most két levél esetében pótolhatóvá válnak ezek a hiányok.

A Berzsényihez írt levelek – Döbrentei és Kazinczy leveleinek kivételével – mindmáig kiadatlanok, tehát e tekintetben is hiánypótló feladata lesz a kritikai kiadásnak. E levelek egyrészt már ismertek, de ez idáig csak kéziratban lehetett olvasni őket (például *Helmecki Mihály*, *Vitkovics Mihály*, *Szentmiklóssy Alajos*, *Horváth Elek* levelei stb.), másrészt a kötetben szerepel majd több, eddig teljesen ismeretlen levél is. Ez utóbbiak nagyobb hányada az újonnan a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokába jutott családi levelezésből kerül ki: összesen tizenhat, 1818 és 1834 között keltezett levélről van szó, főleg Berzsényi gyermekeitől, illetve idetartozik Berzsényi feleségének egyetlen – másolatban – ránk maradt, férjének küldött levele.

Azonban mindeme kiegészítésekkel együtt sem állíthatjuk, hogy ismerjük a Berzsényi-levelezés akárcsak megközelítő teljességét. A hiány mértéke is csak hozzávetőlegesen jelezhető: egyetlen *Kis János*hoz írt Berzsényi-levél ismert csupán, holott az evangélikus szuperintendens, Berzsényi költészetének felfedezője és legnagyobb fiának keresztapja bizonyíthatóan évtizedeken át kapcsolatban állt Berzsényivel. Mint már említettem, Berzsényinek Döbrenteivel való levelezése is töredékesen ismert csupán, valamint egy-egy darab kivételével elvesztek azok a levelek, amelyeket az 1810-es években ifjú költőbarátaihoz/tanítványaihoz küldött: Horváth Elekhez, Dukai Takács Judithoz, Szentmiklóssy Alajoshoz.

Bár a hiánylista még folytatható, a levelezés jelenleg ismert teljességének kiadása így is jelentősen kiegészíti és módosítja a bevett Berzsényi-képet, amennyiben kiemeli azt a Kazinczy-levelezés eddig meghatározó kontextusából. Természetes, hogy az irodalomtörténet-írás a maga Berzsényi-képét hagyományosan a csaknem egészében fennmaradt, s már régóta könnyen hozzáférhető Berzsényi–Kazinczy-levelezésben foglaltak alapján alkotta meg. Ehhez viszonyítva az új levelezéskiadásból jobban megismerhetők lesznek Berzsényi elbeszélte identitásának, önleírásának⁸ azok a változatai, amelyek a Kazinczy-levelezésen kívül jöttek létre. Ez azért fontos, mert míg a Kazinczyval váltott levelekben Berzsényi főként a széphalmi mester tanítványaként tűnik fel – még ha időről időre igyekszik is kitörni ebből a szerepkörből –, addig levelezésének egészét tekintve felerősödnek az önleírás egyéb mozzanatai, nagyobb hangsúlyt kapnak az egyéb szerepek: az egyenrangú íróbaráté vagy az idősebb, tekintélyes pályatársé, akihez tanácsért fordulnak ifjú költőtársai, az irodalompolitikúsé vagy éppen a magánemberé: a férjé és családapáé. E sokféle leírás hozzáférhetővé és egymással összevethetővé válása lesz talán a legnagyobb újdonsága a Berzsényi-levelek kritikai kiadásának.

⁸ „A levél az identitásképzésnek konkrét kommunikációs viszonylatban létrejövő helyszíne és eszköze”. (Hász-Fehér Katalin, i. m., 43.)

Kedves Édes Uram Atyám!

A múlt hónapban hozzáim intézett bocsos levelét
háládatos költőnettel veveim, s atyai okosá-
jai bujaimat - mellgelat aridi má. Kérdé fe-
lejtetái - cseixen orvosolta. Mióta Szombathely
feljött életém niala van, - igazodom hogy bi-
rodalmat meg neyerjem, noha temperamentu-
mommal nem kevésbé kell küzdelniem, s
vél erőt nem mondhatom magamat boldognak
Aron királ. Származalmak hogy Pécsben meg
most vettél tanácskorában az Urbaniumot,
s továbbá hogy a diétának Aprilisba vége
lenne. - Együttben semmi nevezetes sem történt

A jövődönben másod salátsegnél egyebet
nem látok, s így a diéta véget sem kívánom

Mint hogy a Magyar Bárány Splenyje (Az aron
bírodalmánál fogva) mellgel Kedves Drága Uram
Atyám eránt veseltetél - felváltott, hogy
aron atyai jóvátat mellgel telen soha meg
nem tegedot ki kérvem, Kégyörögjél Kedves
Édes Uram Atyámmal s Kedves Szűcsimmal
hogy

Berzsenyi László levele édesapjának (Pozsony, 1834. január 5.), melyben az országgyűlés eseményeiről tudósít. (PIM Kézirattár)